

УДК 159.922.6:316.612

РОЗУМІННЯ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЕМОЦІЙНОГО КОНТЕКСТУ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Корчакова Н.В., к. психол. н.,
доцент, докторант кафедри психології

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті обговорюються результати експериментального дослідження уявлень дітей про особливості емоційних переживань основних учасників просоціальної взаємодії: суб'єкта і реципієнта допомоги. Аналізуються їх емоційні стани за умови вибору різних позицій взаємодії, обговорюються причини покращення чи погіршення самопочуття при отриманні допомоги чи її наданні. Виокремлюються вікові аспекти уявлень про емоційні стани інших людей та особливості власних переживань у ситуаціях з потенційним просоціальним контекстом. Простежуються основні лінії міркувань про емоційні стани людини при зіткненні егоїстичної і просоціальної мотивації.

Ключові слова: допомога, емоційне самопочуття, просоціальна поведінка.

В статті обговорюються результати експериментального дослідження представлень дітей об особливостях емоціональних переживань основних учасників просоціального взаємодіяння: суб'єкта і реципієнта допомоги. Аналізуються їх емоціональні стани при виборі різних позицій взаємодіяння, обговорюються причини покращення або погіршення самопочуття при отриманні допомоги або її наданні. Виділяються вікові аспекти представлень об емоціональних станах інших людей і особливостях власних переживань в ситуаціях з потенційним просоціальним контекстом. Простежуються основні лінії міркувань об емоціональних станах людини при зіткненні егоїстичної і просоціальної мотивації.

Ключевые слова: помощь, эмоциональное самочувствие, эмоциональный контекст ситуации, просоциальное поведение.

Korchakova N.V. UNDERSTANDING THE EMOTIONAL CONTEXT OF PROSOCIAL BEHAVIOR BY CHILDREN AT ELEMENTARY SCHOOL AGE

The article presents the results of experimental study of children's conceptions regarding the emotions of people, involved in prosocial interaction. In the present research children of four age subgroups (from 6 to 10 years old) expressed their opinions regarding the feelings in the case of help giving or keeping the passive position. The analysis of children's responses presents that they are able to understand their prosocial actions and describe the emotional reactions caused by its. The author discusses the dependence of described emotional state on the role of personality in prosocial interaction (provider or recipient of assistance).

Key words: help, helping behavior, emotional context of situation, prosocial behavior, emotional state.

Постановка проблеми. Важливою лінією сучасного психологічного аналізу є вивчення широкого кола питань, пов'язаних зі становленням просоціальної поведінки особистості. Здатність до просоціальності – це не лише основа суспільного життя людини, але й важлива передумова її особистісного благополуччя, повноцінного розвитку та морального становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вікового розвитку просоціальності виокремилася у психологічних дослідженнях порівняно нещодавно. У наукових роботах увага зосереджується як на простеженні лінії вікової динаміки просоціального розвитку (S. Cote et al., 2002; A. Nantel-Vivier, et al., 2009 [6]; N. Eisenberg et al., 2006; B.R. House et al., 2012), так і на вивченні особливостей його функціонування у різні вікові періоди (П.В. Андреев, 2008 рік; Т.В. Гольцова, 2004 рік [1]; Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова, 2013 рік [3];

М.В. Петренко, 2012 рік; N. Eisenberg et al., 2015 [5]). Молодший шкільний вік виокремлюється як один із сенситивних періодів становлення когнітивних основ просоціальності (Н.Л. Лапіна, 2000 рік [2]; К.А. Dunfield, 2013 [4]; L. Heiphetz, L. Young, 2014 [5]). Виконані дослідження засвідчують, що саме в епоху дитинства формується система уявлень про сутність допомоги, її суспільну значущість, шляхи і способи реалізації.

Просоціальна активність, як і інші аспекти людської діяльності і поведінки, є досить складною за детермінацією. На її перебіг впливає багато чинників. Важлива роль у цьому процесі належить здатності декодувати ситуацію, розпізнавати наміри і стани партнера, помічати утруднення, які він відчуває у зв'язку із особливостями ситуації, розпізнавати його емоційні переживання. Когнітивний компонент – основа просоціальної поведінки. У його структурі можна виокремити декілька центральних тенденцій:

здатність до аналізу ситуації та виокремлення потенційних просоціальних контекстів, виокремлення себе як суб'єкта допомоги, аналіз змінних під загальною назвою «реципієнт допомоги». У кожній із цих ліній важливе місце посідає емоційна складова. Аналіз усієї гами переживань, які стимулюють, супроводжують чи гальмують просоціальну активність особистості, є достатньо цікавим науковим завданням, вікові аспекти якого нині проаналізовані недостатньо. Найчіткіше ці питання представлені у контексті теорії розуміння (theory of mind) чи усвідомлення перспективи (perspective taking).

Постановка завдання. Отже, метою статті є аналіз особливостей уявлень молодших школярів про емоційні переживання у ситуаціях з потенційним просоціальним контекстом. У дослідженні взяли участь діти чотирьох вікових підгруп від 6,5 до 10 років. Загальний обсяг вибірки – 314 дітей молодшого шкільного віку. У роботі використано метод бесіди з наступним контент-аналізом. Математична обробка передбачала методи альтернативного і варіативного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Просоціальна активність вимагає від людини докладання фізичних і психологічних зусиль, використання певних особистісних ресурсів. При цьому у більшості випадків вона не передбачає чітких установок на отримання особистісних вигод. Як впливає цей тип діяльності на емоційну сферу людини? Які уявлення мають діти про самопочуття суб'єкта і реципієнта допомоги? Поглянемо перш за все на особливості соціальних очікувань дітей при виборі активних просоціальних позицій. Дітям було запропоновано поміркувати над тим, як почуватимуться вони за умови надання допомоги. Спостереження за реакцією дітей засвідчують, що переживання цього типу дітям не лише знайомі, але й спогади про них їм досить приємні. Типовою реакцією дітей є поява легкої замріяності на обличчі, лукаво-загадкової посмішки, теплового блиску в очах. Зазначимо, що ці особливості реагування простежувалися у всіх вікових підгрупах, але найбільш яскраво вони виявлялися у двох перших вікових підгрупах. Поведінка дітей старших підгруп була більш стриманою. На нашу думку, це відбувається за рахунок підвищення самоконтролю за виявом емоційних переживань, певного маскування прагнень щодо отримання позитивних оцінок, можливості використання більш складних мовленнєвих конструкцій для обговорення власних переживань.

Аналіз дитячих відповідей показав, що молодші школярі здатні виокремлювати

свої просоціальні дії і описувати емоційні переживання, зумовлені ними. Фактично лише декілька дітей (1,4 відсотка) зазначили, що допомога товаришу їх не радує (див. табл. 1). У цьому випадку увага дітей зосереджується лише на навчальних завданнях. Відповідно, з'являється острах зашкодити товаришу у розвитку самостійності. «Допомігши товаришу, почуватиму себе не дуже добре, бо цим зроблю йому ведмежу послугу» – зазначає четвертокласник Максим С. «Мені буде погано, бо товариш має виконати завдання сам, а я йому перешкодив». Решта суджень фіксують приємні відчуття і переживання дитини, зумовлені її активною просоціальною позицією. Найчастіше для позначення свого емоційного стану діти використовують узагальнену категорію «добре» (30,0 відсотків із загального обсягу висловлених позицій) та більш яскраві емоційні реакції: «радісно», «весело» (29,6 відсотки).

У значній частині суджень (12,1 відсотки) діти взагалі використали найбільш насичені емоційні стани («почуватиму себе щасливо», «чудово», «прекрасно»). При поясненні причин такого стану діти використовують дві лінії доведень: в одному випадку вони вказують на підвищення емоційного самопочуття у зв'язку із покращенням ситуації для друга («щасливий за друга»), в іншому випадку причиною піднесеного стану визнається власна активна позиція («я щасливий, бо допоміг», «рада за себе»). Продовження цієї лінії доведень ми знаходимо у судженнях, які пов'язані не стільки з емоційними станами, скільки зі змінами у самовідношенні та самооцінці. Більше десятої частини суджень (13,7 відсотки) належить саме до цієї групи. У цьому контексті діти декларують позиції: «почуватимуся гордо», «пишатимуся собою», «відчуватиму, що зробив добру справу». Сюди ж ми віднесли також самооціночні конструкти («почуватиму себе добрим», «щедрим», «розумником», «чуйним», «хорошим») та статусні характеристики («відчуватиму себе помічником», «потрібним», «справжнім другом»).

Аналіз задекларованих емоційних реакцій у кожній із підгруп вказує на існування певних вікових особливостей у системі дитячих уявлень. Вони виявляються як у зміні кількісної представленості категорії, так і в певних якісних характеристиках. Зокрема, представленість узагальненої категорії «добре» протягом періоду поступово зменшується (із 36,6 відсотків у першій віковій підгрупі до 25,4 відсотків до кінця періоду, $\phi^* = 1,7231$ ($p = 0,043$)). Ця тенденція зумовлена розвитком здатності дітей до більш чіткої диференціації емоційних станів, урізнома-

нітнення їх вербальної презентації. Висхідну лінію динаміки має категорія самовідношення і самооцінки (із 6,1 відсотка на початку періоду до 17,7 відсотків до його завершення $\varphi^*=2,616$ ($p<0.01$). З точки зору якісних змін тут простежується поступове збільшення кількості суджень самооціночного та статусного характеру. Оскільки позитивні самооцінки та статуси переважно представлені у відповідях дітей двох найстарших підгруп, можна говорити про те, що просоціальні самовияви з цього вікового періоду починають брати участь у процесах самоствердження і самовиховання.

Ще одним показником якісних змін у системі дитячих уявлень про особливості самопочуття після надання допомоги є наявність тенденції до підвищення радісних переживань протягом вікового періоду. Спостереження показали, що сукупна представленість категорій «радісно» і «щасливо» протягом періоду залишається майже не зміненою (41–40%), але з віком діти все частіше вибирають більш насичений стан («щасливо», «чудово», «прекрасно») чи вдаються до посилення задекларованої ха-

рактеристики прикметником «дуже» («дуже весело», «дуже радісно»).

Отже, виконаний аналіз засвідчує, що просоціальна активність асоціюється у свідомості дітей із приємними переживаннями. Це, безсумнівно, позитивна тенденція, яка вказує як на достатньо високий рівень сформованості емоційно-когнітивних основ поведінки, так і на наявність важливих аспектів у диспозиційних основах просоціальних дій. Очікування приємних переживань може виконати важливу стимулюючу функцію, сприяючи розвитку альтруїстичних тенденцій.

Під дією багатьох причин людина може виявитися не зовсім готовою надавати підтримку. Як впливає вибір пасивної позиції на емоційне самопочуття? Уявлення дітей про цей аспект людської поведінки перевірялося шляхом пред'явлення дітям проблемної ситуації, у якій моделювалося протистояння двох тенденцій: розуміння необхідності надання допомоги товаришу і, відповідно, втручання у ситуацію та відсутність бажання працювати у цей час. («Ти бачиш, що товаришу важко виконати завдання, але тобі не

Таблиця 1

Представленість основних типів емоційного самопочуття та самооцінювання після надання допомоги

Вікові підгрупи	К-сть суджень	Кількісні показники різновидів емоційного самопочуття та самооцінювання (у %)						
		буде добре	приємно	радісно	щасливо	гордо	погано	не знаю
6,5–7 років	82	36,6	6,1	35,4	6,1	6,1	0	11
7,5–8 років	101	31,6	10	31,6	10	11,9	0	4,9
8,5–9 років	110	29,1	10,9	29,1	12,7	16,4	1,8	0
9,5–10 років	130	25,4	12,3	24,6	16,9	17,7	3,1	0
Показники по періоду	423	30	10,1	29,6	12,1	13,7	1,4	3,1

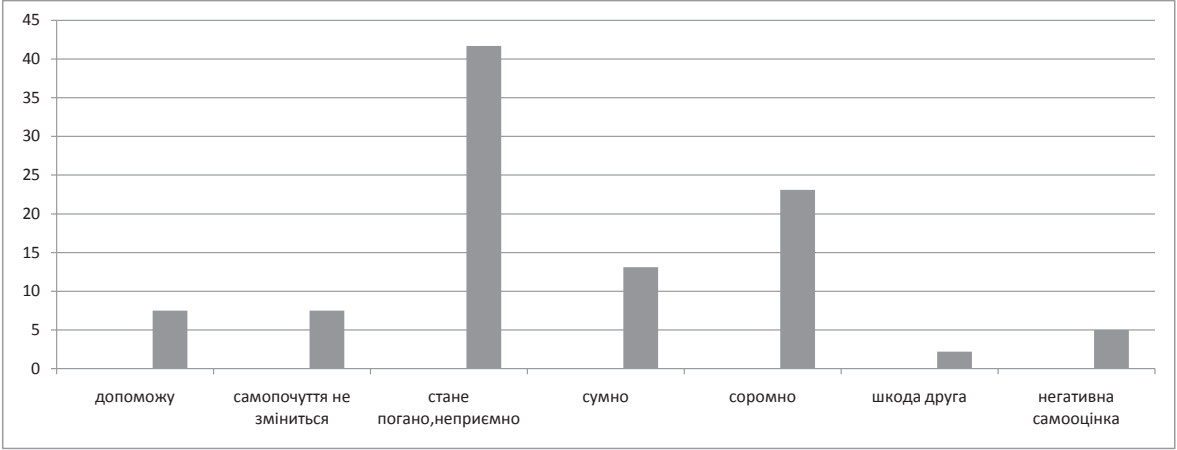

Рис. 1. Представленість різних типів самопочуття і самооцінювання за умови позиції невтручання (у відсотках)

хочеться зараз працювати»). Дитині пропонувався поміркувати над тим, як вона буде почуватися, обравши стратегію невтручання. Із усіх висловлених суджень лише незначна частина дітей (7,5 відсотків) висловили припущення про те, що ніяких особливих змін у їхньому самопочутті не відбудеться («буду почуватися як і раніше», «нічого не зміниться») (див. рис. 1).

Позиції інших дітей вказують на розуміння дискомфорності ситуації. При цьому близько десяти відсотків дітей (7,5) взагалі відкидають саму ідею вибору таких позицій. Вони вибирають стратегію допомоги («допомогу через силу», «так зі мною не може трапитися», «допомогу, а потім відпочину», «я переборю лінощі»). Більшість дітей молодшого шкільного віку (75 відсотків) вказує на погіршення самопочуття, зумовлене вибором пасивної позиції. При цьому майже половина із них (41,7 відсотки) позначає це через використання узагальнених характеристик: «буде погано», «кепсько», «неприємно». У старших вікових підгрупах використовуються ідеї, які вказують на активацію морального сумління. При цьому у дитячих судженнях звучать як дорослі форми міркувань («совість буде гризти», «буде важко на душі»), так і суто дитячі спроби позначити негативні переживання («буде якось не тихо на душі»). Для позначення самопочуття діти досить часто обирають емоційні стани смутку (13,1 відсоток) та сорому (23,1 відсотки). Якщо у першому випадку увага зосереджується на власних переживаннях, то у другому – виокремлюється соціальний контекст. Ще більш чітко він звучить в ідеях дітей про ставлення до партнера («буде шкода товариша»). Ці позиції виокремлюються у відповідях окремих дітей старших підгруп. У цілому судження цього типу склали 2,2 відсотки від загального обсягу висловлених ідей. Дещо частіше у висловлюваннях дітей старших підгруп зустрічаються самооціночні категорії: «відчуватиму, що вчинив підло», «безсовісно», «неправильно». Такі позиції задекларували 5 відсотків дітей (див. рис. 1).

Особливістю міркувань у старших підгрупах є розширення діапазону емоційних реакцій, що виокремлюються дітьми, застосування більш витончених понять для позначення переживань («кепсько», «незручно», «не по собі», «зняковіло»), частіше використання уточнюючих категорій, поява спроб простежувати динаміку емоційного процесу («спочатку буде нормально, а потім – стидно», «почуватимусь як завжди, але пізніше совість мучити буде»).

Таким чином, отримані результати засвідчують, що діти молодшого шкільного

віку не лише розуміють соціальну бажаність просоціальної поведінки, але й здатні аналізувати її емоційну складову, помічати зміни, які виникають у душі за умови вибору стратегії невтручання. Закономірно, що наявність таких прогностичних здатностей є однією із важливих передумов вибору активних стратегій допомоги у ситуаціях з потенційним просоціальним контекстом. Небажання переживати неприємні емоції, як і функціонування морально-ціннісної сфери, сприяє розвитку у дітей нормовідповідної поведінки.

Не менш важливим аспектом просоціальної компетентності є уміння прочитувати емоційні стани іншої людини. Розуміння того, що допомога не завжди є бажаною і приємною для партнера, сприяє правильному вибору поведінкової стратегії у ситуаціях з потенційним просоціальним контекстом. Чи здатні діти молодшого шкільного віку виконувати такі складні когнітивні операції? Як вони можуть пояснити погіршення емоційного почуття товариша після отримання ним допомоги? Наші спостереження показали, що молодші школярі досить успішно вирішують завдання цього типу. У структурі їх розмірковувань простежуються три лінії доведень: обговорення ідей щодо партнера, аналіз стосунків із ним, обмірковування власних дій та їх результативності. Виокремлення такого широкого спектру перемінних вказує на достатньо високий рівень соціального розвитку молодших школярів. Аналізуючи причини емоційного неприйняття допомоги партнером, діти основну увагу зосереджують на мотиваційній складовій. Цей шлях міркування представлений майже у половині дитячих суджень (46,2 відсотки). У широкому розмаїтті спонук, які вплинули на прохолодний характер прийняття допомоги діти виокремлюють два близькі мотиви у поведінці партнера: прагнення до самостійності («хотів сам») та небажання приймати допомогу («не хоче, щоб йому допомагали»). Причиною негативного реагування на допомогу, на думку частини дітей (13,3 відсотки), може виступати також емоційний стан реципієнта («не в настрої») чи особливості самовідношення чи сприйняття ситуації («думає, що розумний», «йому тяжко прийняти допомогу», «він подумав, що треба буде віддячувати», «не вірить, що я зможу допомогти») (5,4 відсотки суджень). Таким чином, більше половини дітей (64,9 відсотки) при декодуванні ситуації зосереджують увагу на партнеру. Чи здатні молодші школярі здійснювати при цьому рефлексивні процеси, аналізувати власну поведінку, її релевантність та результативність?

Проведені спостереження дають змогу стверджувати, що механізм рефлексії яскраво представлений у позиціях значної частини опитаних дітей (25,9 відсотки). Діти пов'язують емоційний стан партнера із особливостями своєї діяльності («напевне, я щось не так зробив», «довго виконував», «не запитав дозволу»). У старших підгрупах з'являються міркування, щодо характеру стосунків («напевне хотів, щоб допоміг не я», «він на мене образився», «зі мною не дружить»). Враховуючи здатність дітей продукувати широку палітру міркувань у ситуаціях гіпотетичного характеру, можна робити припущення, що виокремлені лінії так чи інакше будуть представлені і в системі реальних процесів. Зазначимо, що більшість дитячих міркувань зосереджена на допомозі у контексті виконання навчальних завдань. Все ж говорити про більш високі рівні вияву альтруїстичних тенденцій у навчальній діяльності недоречно. На нашу думку, більш загострена увага дітей до допомагаючих дій у навчальних ситуаціях зумовлена новизною завдань і їх різноманітністю. Прояви взаємодопомоги у позанавчальних ситуаціях є для дітей більш звичними, традиційними, тому менш виокремлюються у процесі аналізу.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, важливою лінією розвитку просоціальної компетентності є становлення її афективно-когнітивної складової. Розуміння переживань, які виникають у суб'єкта і реципієнта допомоги, сприяє активзації просоціальних тенденцій, підвищенню особистісної відповідальності, вибору адекватних стратегій поведінки. Молодший шкільний вік – це сприятливий період у розвитку просоціальності особистості. У цей період діти набувають здатність досить точно прочитувати емоційний контекст ситуації. Просоціальна активність асоціюється у свідомості дітей з позитивними емоційними переживаннями. Протягом вікового періоду гама позитивних емоцій і почуттів поступово розширюється. Якщо у молодших вікових підгрупах діти пов'язують просоціальну активність переважно із загальним покращенням емоційного самопочуття, розглядаючи її як джерело хорошого настрою, то у старших підгрупах увага дітей все частіше зосереджується на виокремленні почуттів соціальної групи: провини, гордості, відповідальності, самоповаги.

Дитячі розуміння пов'язані не лише із впливами впливами дорослих, але і з набуттям власного досвіду надання допомоги, що породжує суб'єктність декларованих позицій. Просоціальні самовияви з цього вікового періоду починають брати активну

участь у процесах самоствердження і самовиховання. Яскравим свідченням цього є зростання кількості суджень самооціночного та статусного характеру при описі емоційного самопочуття за умови вияву активного сприяння.

Гострота емоційних переживань, зумовлених активною позицією у ситуаціях з потенційним просоціальним контекстом, протягом вікового періоду зростає, тоді як вияв власних переживань і очікувань позитивної оцінки стають все більш стриманими. Відбувається це за рахунок удосконалення процесів емоційної саморегуляції, розвитку моральної самосвідомості, здатності використовувати більш складні мовленнєві конструкції при обговоренні власних переживань. У старших підгрупах розширюється діапазон емоційних реакцій, що виокремлюються дітьми, простежується застосування більш витончених понять для позначення переживань, частіше використання уточнюючих категорій, поява спроб простежувати динаміку емоційного процесу.

Відмова надання допомоги сприймається дітьми як негативне явище, що обов'язково веде до погіршення емоційного самопочуття. При цьому спостерігаються певні вікові зміни в описах негативних станів при виборі пасивної позиції: якщо на початку періоду діти просто констатують виникнення емоційного дискомфорту, то у старших підгрупах використовуються ідеї, які вказують на активацію морального сумління. Почуття сорому та негативне самооцінювання прозвучало у відповідях кожного четвертого учасника опитування. Можна припустити, що небажання переживати неприємні емоції у сукупності із розвитком морально-ціннісної сфери сприяють становленню соціально бажаної поведінки молодшого школяра.

Усвідомлюючи свої емоційні стани як суб'єкта просоціальної активності, молодші школярі виявляють також достатню афективно-когнітивну зрілість для прочитання самопочуття партнера. При цьому вони здатні не лише розпізнавати його позитивні переживання, але й адекватно тлумачити можливе погіршення в емоційній сфері реципієнта. Діти розуміють наявність певних обмежень у доцільності і своєчасності просоціальних дій, пов'язуючи це з трьома основними категоріями: мотиваційною та емоційною готовністю партнера до прийняття допомоги, системою стосунків з ним, якістю власних дій та їх результативністю. Виокремлення такого широкого спектру змінних вказує на достатньо високий рівень соціального розвитку молодших школярів та їх афективно-когнітивну готовність до просоціальної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гольцова Т.В. Особенности альтруистических представлений детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Т.В. Гольцова. – Орел, 2004. – 21 с.
2. Лапина Н.Л. Генезис морального суждения : автореф. дисс. ... канд. философ. наук / Н.Л. Лапина. – СПб., 2000.
3. Павелків Р.В. Просоціальний розвиток особистості : [монографія] / Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова. – Рівне : Вид. О. Зень, 2013. – 384 с.
4. Dunfield K.A. A construct divided: prosocial behavior as helping, sharing, and comforting subtypes /

K.A. Dunfield // *Frontiers in Psychology*. – 2014. – Vol. 5. – P. 958.

5. Prosocial development / [N. Eisenberg, T.L. Spinrad, A. Knafo-Noam] // *Handbook of Child Psychology*. – 2015. – Vol. 3, Social, Emotional, and Personality Development. – P. 610–656.

6. Heiphetz L. A social cognitive developmental perspective on moral judgment / L. Heiphetz, L. Young // *Behaviour*. – 2014. – Vol. 15. – P. 315–335.

7. Prosocial Development from Childhood to Adolescence: A Multi-Informant Perspective with Canadian and Italian Longitudinal Studies / [A. Nantel-Vivier, K. Kokko, G.V. Caprara et al.] // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. – 2009. – Vol. 50 – P. 590–598.

УДК 159.953.2

**ЕСТЕТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ
ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Найчук В.В., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Вінницький інститут

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті розглянуті наукові підходи до розуміння емоційного інтелекту, розкриті основні аспекти дослідження цього психологічного конструкту. Автором проаналізовано підходи до визначення явища естетичного сприйняття, розглянуто структуру та психологічні особливості естетичного сприйняття в молодшому шкільному віці.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна компетентність, естетичне сприйняття, молодший шкільний вік.

В статье рассмотрены научные подходы к пониманию эмоционального интеллекта, раскрыты основные аспекты исследования данного психологического конструкта. Автором проанализированы подходы к определению явления эстетического восприятия, рассмотрена структура и психологические особенности эстетического восприятия в младшем школьном возрасте.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоциональная компетентность, эстетическое восприятие, младший школьный возраст.

Naychuk V.V. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN'S EMOTIONAL INTELLECT

The article studied scientific approaches to understanding the emotional intellect, expanded the basic aspects of this psychological construct's developing. Author analyzed conception of aesthetical perception and described structure and psychological characteristics of aesthetic perception of primary school children.

Key words: emotional intellect, emotional competence, aesthetic perception, primary school age.

Постановка проблеми. Для сучасного суспільства характерний курс орієнтації на «людино-центровану» стратегію освіти, який вимагає зосередженості всіх представників сфери освіти на всебічному розвитку особистості: інтелектуальному, духовному, творчому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні програми і технології, які розробляються і впроваджуються педагогами і психологами в систему шкільної освіти, здебільшого центровані

на розвиток пізнавальних процесів школяра (пам'ять, увага, мислення) за рахунок зниження (а часто – ігнорування) значущості розвитку творчої сфери особистості дитини. Цей аспект відображений у роботах Б.М. Теплова, П.М. Яковсона, О.О. Мелік-Пашаєва, В.О. Моляко та інших дослідників.

Зважаючи на особливу актуальність та недостатню наукову розробленість проблеми естетичного сприйняття, у попередніх дослідженнях ми приділили увагу вивчен-